

# Історія фарфорової чашки

Паола Утевська

## Історія фарфорової чашки

У кожного з нас, мабуть, є своя улюблена чашка, та, з котрої ви п'єте чай або молоко. У когось на чашці намальовано четверо дівчаток або червоного ведмедика у зеленій курточці. Він підганяє блакитного віслючка, а попереду візка біжить цуценя, теж чомусь блакитне.

Ні віслючок, ані песик блакитними не бувають, як не буває і червоних ведмедиків. Такими їх намалював художник, який розписував цю чашку.

Чашки бувають різні за формою, розміром, кольором. Але є в них дещо спільне: всі вони зроблені з одного матеріалу — з фарфору.

Як і кожна річ, фарфорова чашка має свою історію. Мені вона здається дуже цікавою. А коли знаєш щось цікаве, завжди хочеться розповісти про це своїм друзям. Тому я й вирішила розповісти вам історію фарфорової чашки.

## Все почалося з глиняного горщика

Було це дуже давно. Ще за тих часів, коли на Землі жили первісні люди. Нелегко жилося їм. Адже вони ще майже нічого не вміли робити. А повчитися ні в кого, вони ж були найпершими людьми.

Не тямили первісні люди, як побудувати собі житло, з чого і як змайструвати зброю для захисту від хижаків.

Знаряддя праці у них були найпримітивніші — кам'яні сокири та ножі. Що вже говорити про посуд. Замість тарілок і кварт використовували шкаралупу горіхів або висушені гарбузи.

Люди збирали їстівне коріння, плоди та ягоди, полювали і ловили рибу. І коріння, і м'ясо їли сирими. Бо й вогонь вони тоді ще не навчилися запалювати.

Спливали роки, століття, тисячоліття. Люди розумнішали. І нарешті зрозуміли, що вогонь, якого вони раніше панічно боялися, можна приборкати і використати. Можна самим розпалити багаття. Візьми суху гілляку чи відрубай шмат сухого дерева, видовбай у ньому дірочку, встав туди сухий паличок і довго крути. Від тертя паличок спочатку розігріється, потім загориться. А тоді тільки піднеси швиденько вогник до хмизу — й незабаром розгориться веселе багаття.

Попервах багаття освітлювало печери, зігрівало людей узимку, відлякувало хижаків. Нарешті люди зметикували смажити на вогні м'ясо та рибу. Якою ж смачною здавалась їм ця їжа!

Але в якому посуді куварили? Горіх чи сухий гарбуз на вогні згорали.

Жінки плели горшки з гілля і обліплювали їх глиною, щоб тримати в них їжу. Одного разу — навмисно чи випадково — потрапив такий горщик у вогонь. Гілля, з якого жінка сплела його, згоріло. А глина спеклася, затверділа.

Де, коли і як було зроблено перший глиняний горщик, де й коли навчилися люди

обпалювати глину, точно не відомо. В ті часи людям ще й на думку не спадало, що можна вигадати літери й ними занотувати найважливіші події в житті людства. І тому ніхто не занотував такої важливої події.

З того часу проминуло багато тисячоліть, а люди й досі свій посуд роблять із глини. Різні є глини, різний і посуд.

Наприклад, кераміка — обпалена глина, часто-густо вкрита різноколірною поливою,— де не тільки посуд. Це ще й витвори мистецтва. Українська кераміка дуже красива, відома в усьому світі, і коли люди милуються розписними мисками, куманцями, глечиками, кониками та півниками, вони часом і не здогадуються, що ці витвори — прямісінькі нащадки першого глиняного горщика.

Фарфорова чашка — теж пра-пра-пра-, багато разів пра-правнука того ж таки горщика.

### **Гончарний круг**

А тепер послушайте про одну людину, яку в наш час неодмінно назвали б винахідником, ще й дуже талановитим. Та, на жаль, такого слова — винахідник — тоді ще не існувало. Бо сталося все це в далеку давнину, не менш як шість тисяч років тому. Отже, імені того винахідника ніхто не пам'ятає.

Був той чоловік розумний, вигадливий.

Одного разу заманулося йому зліпити глечик, не простий, а поцяцькований різними глиняними прикрасами.

Заходився він біля глечика, а глина неначе закапризувала, не хотіла коритися волі майстра. Бігає він навколо глечика, аж упрів. Надокучила йому та біганина.

— Скільки мені ще біля тебе гонки скакати? — звернувся він до впертого глека. — Як з тобою впоратись?

Почав гончар думати, пробував так і сяк. Потім узяв дерев'яний кілок, надів на нього дерев'яний круг, вирізаний зі старої дошки. Надів так, щоб круг на кілку крутився. А тоді сів проти нього і поклав на круг невдаху-глечика. Лівою рукою круг повертає, правою посудину ліпить — погладжує. Зручно і набагато швидше.

Так у сиву давнину було винайдено гончарний круг, який, і нині вірно служить гончарям.

Звісно, інші гончарі поліпшили і вдосконалили цей пристрій. Хтось придумав крутити його ногами. А коли з'явилася електрика, до круга пристосували двигунець, і тепер досить натиснути на кнопку, увімкнути струм, і круг починає крутитися, а гончар спокійно сидить і тільки руками надає посудинці потрібної форми.

### **Розповідь про впертого гончаря**

У Китаї здавна виготовляли посуд із червоної та жовтої глини. Посуд був красивий, тільки, на жаль, важкуватий. Бо з такої глини тонкостінної мисочки або чашки не зробиш. Проте китайці дуже пишалися своїми чашками, тарілками, вазами і хвалькувато постукували нігтем по них, задоволено прислухаючись до звуку, що при цьому утворювався.

Та ось один гончар знайшов особливу білу глину. Знайшов на горі, яку китайці

називали Каолін. Китайською мовою це означає "Високий пагорок".

Гончар був дуже кмітливий і дуже впертий. Заманулося йому зробити з білої глини чашечку.

— Ти що, з глузду з'їхав? — говорили йому друзі.

Ні діди, ні прадіди наші не робили посуду з цього білого порошку. А коли не робили, то й ти не берися.

— А я зроблю! — відповів упертий гончар.

Приготував глиняне тісто і взявся до роботи. Незабаром перед ним вишикувалися рядочком невеличкі біленькі чашечки. Дивиться на них гончар і радіє. Намилувався і поставив у ніч, в якій завжди обпалювали глиняний посуд. Коли минув потрібний для обпалювання час, гончар витяг свої посудинки з печі й мало не заплакав від досади. Його чашки порозпливалися, перетворилися на якихось потвор.

Я вже вам говорила, що гончар був людиною впертою. Після першої невдачі він не відмовився від свого задуму.

— Чогось не вистачає глиняному тісту, — вирішив він. — Чого б до нього додати, щоб чашечки стали міцнішими?

І почав шукати домішки, перетирати на порошок різні камені й додавати їх до білої глини. Але тісто не стало краще. Зроблений з нього посуд, який раніше розпливався і розтікався, тепер розколювався на черепки. Іноді окремі посудинки ставали слухнянішими. Хоч їхні стінки втрачали надану їм форму, але не ламалися. Проте чашечки, як і раніше, мали жалюгідний вигляд.

Наш гончар набув слави дивака, зубожів. Адже він нічого не заробляв, шукаючи потрібних домішок до білої глини.

І все ж таки він був переконаний, що таку домішку можна знайти. І дивно: чим більше спливало часу, тим менше з нього сміялися. А коли він помер, так нічого й не домігшись, знайшлися люди, які продовжили його пошуки.

### **Коалін і циши**

І одного дня інший гончар, теж великий вигадник додав до білої глини розтертий на порошок камінь, який китайці називали циши. А ще додав розтертого, наче борошно, звичайного піску. Перемішавши з ними глину, долив води, знову перемішав, поки не одержав однорідну масу, схожу на тісто. Зліпив з неї невеличку кульку і поклав у піч. Вирішив не марнувати час на виготовлення посуду, а спочатку перевіриш, що з того тіста вийде.

У нього аж руки тремтіли, коли витягав свою кульку з печі.

— О, диво! — скрикнув він. — Дивіться, люди, дивіться! — І побіг показувати всім тверду білу кульку. Перший, найперший у світі шматочок фарфору.

Але тоді він ще так не називався. І взагалі ніякої назви не мав.

На жаль, поверхню кульки вкривала кіптява, і були на ній дві-три ледь помітні тріщинки.

Гончар узяв трохи глини, що, як йому було відомо, краще від інших витримувала жар, зробив з неї невеликого горщика і вже в ньому обпалив ще одну кульку з білого

тіста. Тепер на ній не було ні кіптяви, ані тріщинок.

Не гаючи часу, гончар почав ліпити із своєї суміші чашку, щоб швидше поставити її в піч. Та от лихо: глиняне тісто, з якого легко було зробити кульку, не хотіло ставати чашкою, воно було крихке і розсипалося в руках.

Гончареві надокучило морочитися з неслухняним глиняним тістом. І він вирішив відмовитися від свого наміру.

— Мабуть, із білої глини і справді не зліпити посуду,— промовили старі люди.

— Дійсно, не зліпити,— повторили за ними молоді.

І гончар закопав залишок свого тіста в кутку подвір'я, щоб воно не нагадувало йому про невдачу.

### **Тсені**

Проминуло багато років. У гончаря виріс син, а потім і внук. Всі вони були гончарями. Якось заходився внук садити у дворі дерево. Почав копати землю. Що таке? В одному кутку подвір'я земля якась незвичайна, світлого кольору. Пригадав він розповіді діда і зрозумів, що знайшов суміш циши, піску і білої глини, принесеної дідом з гори Каолін. Узяв дрібку, розім'яв пальцями. А вона м'якенька і слухняна. Що заманеться, те й можна з неї виді пити.

Пролежавши багато років у землі, частини суміші неначе позросталися. І вже не розкришувались, не розсипалися. Перетворилися на чудове фарфорове тісто.

З того дня минуло більше тисячі років. Люди, які розповідали один одному цю історію, можливо, що-небудь в ній і переплутали. Тисяча років — не один день. Але дещо відомо достеменно. Відомо, що фарфор винайшли в Китаї, що першу фарфорову посудинку було виготовлено із суміші білої глини, фарфорового каменю-циши і піску. Також точно відомо, що китайці, перш ніж робити з цієї суміші посуд, закопували її в землю і тримали там кілька десятиліть. А обпалювали фарфор у глиняних вогнетривких горщиках.

Уже перший фарфоровий посуд був дуже красивий. Стінки фарфорових чашечок були тоненькі, аж прозорі. Вони весело виблискували. Блиску їм надавала полива. Виготовляють поливу з тих же складників, що і фарфорове тісто, тільки беруть їх в інших пропорціях. Коли вкритий поливою посуд потрапляє в піч, полива навечно спікається з поверхнею фарфору, викриваючи його тонкою, схожою на скло плівкою.

Перші фарфорові чашечки були білими, ледь зеленкуватими. Коли по них клацали нігтем, чувся мелодійний дзвін, схожий на звуки "тсе-ні-і". Тому в Китаї фарфор почали називати "тсені".

Білу глину називали каоліном від назви місцевості, де її добували. Так називають її і тепер. І знаходять цю глину не тільки в Китаї, ай в інших країнах. Багато каоліну є і в нашій рідній землі.

### **Марко Поло**

З давніх-давен в італійське місто Венецію припливали кораблі з багатьох чужоземних країн. Заморські купці привозили найрізноманітніші товари, а венеціанські купці купували їх, а потім перепродували, звісно, збільшивши на них ціну. Хто

хитріший,— намагався купити якнайдешевше. Для цього і самі вирушали в далеку путь за товарами.

Особливо славилися своїми базарами країни Сходу: Індія, Персія, Китай. Туди й вчашали венеціанці.

Зібралися в путь-дорогу і два брати-купці на прізвище Поло. Один з них вирішив узяти з собою сина.

— Хай,— говорить,— мій Марко потроху при звичається до заморської торгівлі.

Та значно більше, ніж купівля-продаж, припали до душі молодому венеціанцю мандрівки. Цікавило, як живуть люди в чужих краях. Понад двадцять років мандрував Марко Поло. І близько сімнадцяти прожив у Китаї. На той час, а було це наприкінці 13 століття, китайські майстри вже опанували всі секрети виробництва фарфору. Не дивно, що фарфор сподобався Марко Поло.

Ви, мабуть, читали казку Андерсена "Соловей". Пам'ятаєте, починається вона з того, що в Китаї всі жителі китайці і сам імператор китаєць.

І далі: "Палац імператора був найрозкішніший у світі, весь зроблений з найтоншого фарфору, але такого ламкого, що до нього страшно було доторкнутися..."

Я не зовсім впевнена, що цей палац дійсно був найрозкішніший у світі і що він весь був збудований з фарфору. В казках не все і не завжди буває так, як у житті. Проте в одному з китайських міст, у Нанкіні, справді височіла дев'ятиповерхова вежа, зверху донизу вкрита різноколірними фарфоровими плитками. Її так і називали: фарфорова вежа.

Імператорові належали найголовніші, отже, й найбільші фарфорові печі. Печі менших розмірів — різним китайським панам, дуже багатим і дуже пихатим.

В імператорському палаці та й в палацах китайських вельмож було багато різних прикрас, виготовлених із тонкого і крихкого фарфору. Марко Поло пощастило їх побачити. Повернувшись до рідної Венеції, він частенько розповідав про бачене і почуте.

Одного разу зібралися в нього друзі. Марко й говорить їм:

— Багато цікавого пізнав я, коли їздив по світу. Але здається, найчудовіше, що я бачив, це тсені.

Ви вже знаєте, що китайською мовою "тсені" означає фарфор. Але гості Марко Поло цього не знали.

— Що воно таке — тсені? — питають.

Витяг Марко Поло зі скрині маленький пакетик, акуратно загорнутий у клаптик шовку, обережно розгорнув. І заблищала у нього на долоні крихітна біла фарфорова чашечка. Тонюсінька, майже прозора. Марко легенько вдарив по ній нігтем, і чашечка відповіла йому ніжним дзвоном: "Тсе-ні-і!"

— Яка маленька! — здивувався один з гостей.

— Не подумайте, що тільки такі крихітки роблять з тсені,— відповів Марко. — Мені довелося побувати в палаці самого імператора, гуляти в імператорському саду. І прикрашають його не тільки дерева і квіти, а й дивовижної краси вироби з того ж тсені.

З нього зроблені лавочки, що стоять у затінку дерев. На лавочках намальовані квіти або дракони — казкові істоти, схожі на крокодилів, тільки ще страшніші, крилаті, вкриті лускою. У білих розмальованих діжечках з тсені зростають небачені рослини. І в таких самих клітках на всі голоси співають заморські птахи.

— У китайських палацах.— продовжував Марко, по декілька дахів. Один над одним. Кути дахів загнуті догори, і на них підвішені дзвіночки — також із тсені. Гойдаються вони від вітру, видзвонюють, наче пісню співають. Усі слова в тій пісні однакові: "тсе-ні-і! тсе-ні-і!" А посуд у багатих китайців також, звичайно, із тсені. Небаченої краси речі! Дещо я привіз. Ось, погляньте.

І Марко почав виймати із скрині та ставити на стіл одну по одній фарфорові чашки, а разом з ними — декілька черепашок.

На першій білій чашці синьою фарбою був намальований кумедний чоловічок у довгому халаті біля будиночка аж під трьома дахами. Друга чашка була червоного кольору і поцяцькована золотом. А поряд інша, зовсім не розмальована, вся пурпурно-червоного кольору.

Здивовані гості зацікавилися: такої краси їм ще не доводилось бачити. А Марко говорить їм:

— Надивилися? Зараз будемо чай пити.— І вийняв зі скрині ще дві чашечки. Одна зовсім простенька, сіренька. А про другу варто розповісти докладніше. Уявіть собі дві чашечки, вставлені одна в одну. Денця і вінця їхні склеєні. Та, що всередині, — менша і розмальована різнобарвними квітами. А зовнішня — більша — неначе зроблена з білого мережива. І крізь це фарфорове мереживо проглядають строкаті квіти з меншої чашечки.

З якої чашки дозволите пригостити вас, люб'язні гості? — спитав Марко. А сам посміхається.

Найвихованіший гість ввічливо відповів:

— Будь ласка, налий у сіреньку, простішу. Інші, мабуть, дуже дорогі, ще розіб'ємо...

Усміхнувся Марко Поло. І почав наливати чай з фарфорового чайника в сіреньку чашечку. І тут сталося щось неймовірне: на сірих стінках посудинки почали вигравати морські хвилі, з'явилися риби, водорості.

Перелякалися гості:

— Не треба, це якесь чаклунство... Забери цю чашку!

Марко Поло весело засміявся.

Це не чаклунство, творить, а велике вміння, майстерність.

— Якщо це не чаклунство, то ти хоч розкажи, з чого весь цей посуд зроблено? — питають у Марко друзі.

Обличчя господаря посуворішало.

— На жаль, цього я вам сказати не можу, хоч і прожив у Китаї багато років. Виробництво тсені в Китаї тримається в таємниці, особливо від чужоземців. Хоч як я цікавився, але навіть згадки про те, як і з чого виготовляється тсені, не почув.

Гості не повірили Марко. Вирішили: навмисне вводить їх в оману. А хтось кинув, що

недарма тсені схоже на черепашки, що привіз із собою Марко. Мабуть, з них його і виробляють.

Подібні черепашки зустрічалися і в морі неподалік від Венеції. Їх називали "свинками", бо вони і дійсно нагадували поросят. А італійською мовою порося — "порчелла".

І пішов поголос з Венеції по всій Італії, а далі й в інші країни: мовляв, Марко Поло привіз із Китаю чудові посудинки, виготовлені з черепашок, тобто з порчелл. От чому цей посуд почали називати порцеляною.

У багатьох країнах і тепер говорять не "фарфор", а "порцелан" або "порцелін". І в нашій країні колись фарфор називали порцеліном. Пізніше персидські купці, що привозили до Європи китайський посуд, називали його "фегфур". Звідси і пішла теперішня, трохи змінена назва древнього тсені — фарфор.

В українській мові існують дві назви: фарфор і порцеляна.

### **Китайська таємниця**

У Китаї фарфор коштував порівняно дешево. А в Індії чи в Персії значно дорожче. От купці і вирішили купувати фарфор у Китаї і возити на продаж в інші країни, щоб заробити багато золота.

У ті часи про залізницю або шосейні шляхи ніхто й гадки не мав. А що стосується літаків, то здійснювалися в повітря лише герої казок.

Далеким і небезпечним був шлях з Китаю до Індії або до Персії. Найкраще долали його каравани верблюдів.

І рушали в путь каравани. Фарфор загортали в м'які тканини. Укладали у великі кошики або паки. Вантажили на верблюдів. Важкою і небезпечною була путь. Багато днів і ночей брели каравани, перетинали піски пустель, переправлялись через бурхливі, піняві потоки, кам'янистими стежками долали гірські перевали.

Спіткнеться верблюд, послизнеться, і від фарфору залишаться самі черепки. Траплялось і гірше: нападуть на караван розбійники, пограбують, а то й повбивають усіх.

Та ніщо не лякало купців. Сильніша від страху була жадоба наживи.

І, зрозуміло, чим трудніша, небезпечніша була путь, тим дорожче брали купці за свій товар. Траплялося, продавали фарфор на вагу золота. Скільки заважить посудника, стільки й золота мав віддати покупець.

Коли Марко Поло привіз до Європи фарфоровий посуд, він швидко увійшов у моду. Багатьом закортіло придбати чудові чашки й пишно розмальовані вази. Та не всім вистачало на це грошей. Тому фарфор купували тільки королі, царі та найбагатші, найвельможніші пани.

Проте і в королів не завжди ставало грошей на дорогі заморські дива. Як же зарадити справі?

Саксонський курфюрст Август Сильний (а курфюрст — це не абихто, а майже король), не маючи потрібних грошей для купівлі кількох китайських ваз, виміняв їх на... роту солдатів.

Солдати — люди підневільні. Довелось їм назавжди залишити рідний край, піти на чужину, воювати там за чужі землі. Плакали їхні матері та дружини, плакали осиротілі діти. А тим часом Август влаштовував пишні бенкети, вихваляючись перед гостями своїм надбанням прекрасними фарфоровими вазами.

### **Фаянс**

І в країнах Сходу, і в Європі здавна були майстри, які виготовляли з глини гарний посуд, схожий на фарфор, але важчий, з товстими стінками. Називається він фаянсом. З тої глини, яку застосовують для виготовлення фаянсу, тонкостінного посуду не зробити. Фаянс оздоблювали ліпними прикрасами і різноколірною поливою.

Фаянсовий посуд виготовляють і нині. Він простий, дешевий. І у вас вдома напевно є тарілки і чашки з фаянсу.

Коли в Європі ще не вміли робити фарфор, були майстри, які виготовляли з фаянсу фігурки людей, звірів, вази, намагаючись зробити їх схожими на фарфорові. Вази вкривали білою поливою, розмальовували фігурками китайців та китаянок, драконами і будиночками під трьома дахами. Адже так розмальовували свій посуд китайці. Навіть фарби добирали такі, якими користувалися в Китаї.

Але ця схожість була тільки зовнішнього. Важкі, з товстими стінками фаянсові вироби не дзвеніли, як фарфор, коли по ньому постукати нігтем. А маленьких чашечок з фаянсу взагалі нікому не пощастило виготовити.

Серед майстрів фаянсу були великі митці. Витвори багатьох з них зберігаються в музеях.

Проте довгий, дуже довгий час жаданою, але вельми дорогою прикрасою королівських палаців залишався фарфор.

### **Хитрий Д'Антреколл**

Чим дорожче коштував фарфор, тим більше грошей потрапляло до кишень китайських купців та власників фарфорових заводів. Китайці розуміли, що в той день, коли таємниця виготовлення фарфору перестане бути таємницею, припиниться потік грошей з Європи та країн Сходу до їхніх кишень.

У Китаї існував непорушний закон: хто викриє таємницю виготовлення тсені, тому відрубують голову.

Чимало завзятих іноземців, переодягнувшись купцями або видаючи себе за мандрівників, приїздили до Китаю з мрією вивідати заповітну таємницю. їм ласкаво всміхалися, пригощали найсмачнішим чаєм із маленьких фарфорових чашечок, але нічого про фарфор і таємниці його виготовлення не розповідали: голова в кожній людини одна, кому охота її позбавитись?

Ось з якої причини навіть Марко Поло, хоч і прожив він у Китаї майже сімнадцять років, не знав, з чого і як китайці роблять тсені.

Втім, одному європейцю — французові Д'Антреколлу — вдалося де про що дізнатись. Він був найхитріший серед усіх хитрунів, які мріяли оволодіти китайським секретом.

Ще замолоду замислив Д'Антреколл розкрити цей секрет. Протягом довгих років



готував він свою подорож до Китаю. Досконало вивчив китайську мову і китайські звичаї.

І ось одного дня в найбільшому і найголовнішому китайському місті з'явився нікому не відомий чужинець. Поводив він себе тихо, ввічливо. Низенько вклонявся багатіям, не гнув кирпич перед біднотою. Навіть де міг, допомагав бідним людям: кому дасть потрібні ліки, кому добру пораду. Залюбки розповідав різні цікаві й повчальні історії.

Люди охоче розмовляли з таким приємним співбесідником. Спочатку Д'Антреколл ні в кого і нічого про фарфор не розпитував. Вичікував, щоб до нього звикли, призвичаїлися. І лише тоді, коли китайці почали вважати його "своєю людиною", спробував обережно розпитувати, з чого роблять чудесне тсені.

Недарма був він найхитріший серед хитрунів. Д'Антреколлу пощастило, звісно, не випадково. Він докладав до того чимало зусиль. Зрештою його познайомили з одним багатієм, якому належав великий фарфоровий завод. Д'Антреколлу запросили в гості до багатія. Не тільки господареві, а й усім його слугам низько вклонявся меткий лицемір. Про всяк випадок він схиляв голову і перед деревами та кущами обабіч стежки, якою йшов у домівку вельможного пана.

Господареві сподобався розумний іноземець, який, скромно попиваючи чай, розповідав безліч цікавих історій.

Одного разу господар запитав у нього:

— Чому ви ніколи не цікавитесь, з чого і як зроблені чашечки, з яких ви п'єте чай? Ви так багато знаєте. Невже не кортить довідатися про наш секрет?

— Я дійсно дещо знаю,— скромно відповів Д'Антреколл.— Знаю і про те, що в чужі справи не варто совати свій ніс.

— Так, так,— засміявся господар.— Ваша правда, так можна втратити носа, та ще й разом з головою.

Минуло кілька місяців, і Д'Антреколл так причарував свого китайського приятеля, що той запросив його з собою в подорож до міста Цзіндечженя. Міста, в якому знаходились найбільші фарфорові заводи і куди іноземцям в'їзд був суворо заборонений.

Про що ж дізнався Д'Антреколл?

Він дізнався, що тсені роблять із білого порошку — каоліну, що додають до нього розтертий у порошок камінь циши. Довідався, що обпалюють вироби з тсені в печах, у спеціальних глиняних горщикках. Йому навіть пощастило побачити, як працюють гончарі. Побачив він і печі.

Ото й усе, про що довідався Д'Антреколл. Про свою подорож він написав цікаву книжку, яку було видано не тільки у Франції, а й в інших країнах. Люди зацікавлено читали нотатки спостережливого мандрівника. Але розгадати китайську таємницю ні Д'Антреколлу, ні читачам його книжки не пощастило. Ні каолін, ані фарфоровий камінь циши в Європі нікому не були відомі.

Д'Антреколл радився з майстрами, які виготовляли фаянсовий посуд, звертався і до вчених, які, здається, знали все на світі. Але ніхто не допоміг йому. Навіть наймудріші

серед учених скрушно похитували головами і один за одним повторювали:

— Ми не знаємо порошку, що називається каоліном. А найдосвідченіші майстри, які виготовляли фаянсовий посуд, знизували плечима й розводили руками. І так само, як учені, з жалем відповідали:

— Ми ніколи не зустрічали каменя, що має назву циши.

Китайська таємниця і далі залишалася нерозгаданою.